

Otsikkokielen yhdyssanoja ja lyhenteitä

Otsikkokielen tulisi olla lyhyttä ja tiivistä sekä samalla myös sisällökästä ja lukemishalua herättävää. Vaatimusten välillä on melkoinen räkätiriitä: lyhyeen tilaan ei mahdu paljon sisältöä, eikä tiivis teksti ole useinkaan helppolukuista. Ei siis sovi ihmetellä, että otsikoiden laatijat turvautuvat herkästi keinoihin, joita ei pidetä normaalikielessä suositeltavina. Niistä yleisin ja silmäänpiistävin on predikaattivehbin ellipsi, mutta hyvin tavallisia ovat myös sanaliittojen ja niitä pitempienkin ilmausten korvaaminen yhdyssanoilla sekä runsas lyhenteiden käyttö.

Tekstin tiivistäminen yhdyssanojen avulla tuo mukanaan monta kiistämätöntä etua: se säästää tilaa, lisää sanonnan iskevyyttä, suo mahdollisuuden omaperäisiin kielikuviin, herättää lukijan huomiota jne. Väljien, enemmän tai vähemmän tilapäisten kompositumien keksiminen on sitä paitsi helpompaa ja nopeampaa kuin täsmällisten ja kaikin puolin korrektien ilmausten rakentelu. Juuri tässä piilee kuitenkin myös kerrallista tarvetta varten seipitettyjen yhdyssanojen heikkous: niitä vaivaa miltei aina sisällön epämääräisyys. Tämä taas johtuu useimmiten siitä, että perusosa ja määriteosa eivät muodosta kiinteää käsittekokonaisuutta, vaan niiden välinen suhde voidaan tulkita monella eri tavalla. Seuraavassa joukko tuoreita, suurlevikkisistä sanomalehdistä poimittuja esimerkkejä (HS = Helsingin Sanomat, IL = Iltalehti, IS = Ilta-Sanomat, KS = Keski-suomalainen, TS = Turun Sanomat):

Autokauppias ja tullimies saivat *lahjustuomion* [= tuomittiin lahjuksen antamisesta sekä vastaanottamisesta; vrt. karkotus-, sakko-, vankilatuumio] (HS 9. 11. 83); Ei huomautusta *kenkäkomisariolle* [= kenkävarkautta tutkineelle komisariolle] (IS 11. 11. 83); *Apteekkisovittelu* [= apteekkien farmasiahenkilökunnan työkiistan sovittelu] tuloksetonta (TS 16. 4. 83); *Junailkivallasta* [= ohi kiitäviin juniin kohdistuvasta ilkivallasta] huolta (KS 15. 11. 83); *Kehitysvammatyö* [= kehitysvammaisten huolto-työ] menee eteenpäin Kangasniemellä (KS 28. 10. 83). Erityisen hämäräsisältöisiä ovat usein proprialkuiset ja -loppuiset yhdyssubstantiivit: *Libanon-tuloksia* Genevestä [= Libanonin sovintoneuvottelut edistyneet Genevessä] (KS 12. 11. 83), Presidentin osa-armahdus *Alta-naiselle* [= presidentti lyhensi Altan eli Alattion mielenosoitukseen osallistuneen suomalaisnaisen vankeustuomiota] (KS 12. 11. 83), *Tasapeleli-Karjaa* [= useita tasapelejä pelannut Karjaan joukkue] kiusasi Tikkurilaa (HS 30. 10. 83). Kenties tällaiset otsikot todellakin houkuttelevat lukemaan koko uutisen. Ainakaan ne eivät liikaa paljasta sen sisältöä vaan jättävät lukijalle runsaasti arvaamisen varaa.

Tilapäisluonteiset yhdyssubstantiivit ovat yleisiä myös muunkielisten sanomalehtien otsikoissa (ks. esim. Åkermalm, Rubriksvenska och andra studier s. 32). Kenties juuri käännöskieli on meillä huomattavasti lisännyt niiden suosiota. Muuten olisi vaikeaa ymmärtää, miksi otsikoissa käytetään nominatiivialkuisia muotoja silloinkin, kun yhdyssanalla tai sanaliitolla on selvä genetiivialkuinen malli. Pari esimerkkiä: FAO [= YK:n elintarvike- ja maatalousjärjestö] keskittyy *nälkätorjuntaan* (KS 7. 11. 83), Ortodoksiopiskelijain *puheenjohtajavaihdos* (KS 13. 11. 83), *Vodka-maistiaiset* (IL 16. 11. 83), Ylioppilaat *Waltari-patsaan* puolesta (IS 14. 11. 83).

Nykykieli ei tule toimeen ilman pitkiä, moniosaisia yhdyssubstantiiveja; uusien mutkikkaiden käsitteiden ilmaisemisessa ne ovat välttämättömiä. Otsikoissa ne kuitenkin tuottavat harmia, koska ne raskaina elementteinä heikentävät luettavuutta, jo-

ka jo runsaan elliptisyyden vuoksi on muutenkin kehnolaista. Näin ollen sanaliitot olisivat otsikoissa tarkoituksenmukaisempia kuin yhdyssanat. Kevennystä kaipaivat esim. seuraavanlaiset tapaukset: Julkisuutta vaaditaan *torjunta-ainemyrkkyasioille* (KS 13. 11. 83), Pystynen teilasi *työsuhdeturvalakiesityksen* (KS 1. 11. 83), *Työpaikka-terveydenhuoltoasiat* esillä (KS 13. 11. 83), Ruotsi kiistelee lasten *pakkohuostaanotoista* (KS 1. 11. 83), NL lähtee Genevestä ohjusten *laukaisuvalmiusvaiheessa* (KS 12. 11. 83), Poliisi Tampereen *salakuuntelukantelusta* (esirivi; IS 9. 11. 83). Monielementtiset yhdyssubstantiivit voidaan kyllä yleensä tulkita syntaktiselta rakenteeltaan kaksijäsenisiksi (esim. *työsuhdeturva/lakiesitys* tai *työsuhdeturvalaki/esitys*, *työpaikka/terveydenhuolto*, *työpaikkaterveydenhuolto/asia* yms.), mutta niiden oikea hahmottaminen ei ole helppoa eikä käy käden käänteessä.

Liian pitkiä tai muuten hankalia yhdysubstantiiveja näkee väliin yksinkertaistetun jonkin tai joidenkin sanelementtien poistolla. Tulos on toisinaan onnistunut, mutta useimmiten muutos vain lisää ilmauksen tulkinnanvaraisuutta. Esimerkiksi otsikosta »Kritiikkiäkin kuultiin Kivijärven *virastojuhlissa*» (KS 28. 10. 83) eivät muut kuin kivijärveläiset hevin arvaa, että puheena on uuden virastotalon vihkiäisjuhla. Pikku parannus on sen sijaan saatu aikaan supistettaessa viisisanainen *kantokykyluokitustoimikunta* nelisanaiseksi: Jäävit pois *kantokykyluokitustokunnasta* (HS 11. 11. 83). Myös sellaiset tapaukset kuin *metsänhoitoyhdistys* → *hoitoyhdistys* (*Hoitoyhdistykset* suosivat liikaa Metsäliittoa; KS 1. 11. 83) tai *hovi-oikeus* → *hovi* (*Hovi* vahvisti työpäällikön sakkotuomion; KS 1. 11. 83) ovat yksiselitteisiä. Niissä onkin turvauduttu arkisen puhekielen apuun. Vielä pitemmälle on tälle tielle rohjettu edetä seuraavassa: Julkkiksille hurjat *mätkyt* [= mätkäys- eli lisäverot] (IS 29. 10. 83). Tällainen otsikko on kieltämättä iskevä ja helppoymmäräinen. Sen slangimainen tyyli ei vain sovi kaikenlaisiin uutisiin eikä kai edes kaikkiin itseään kunnioittaviin aamulehtiin.

Otsikkokielessä suhteellisen tavalliset yhdysverbit ovat oma kiusallinen ryhmän-

sä: niistä ei voida mitenkään päästä eroon, mutta eivät ne kielemme kaunistuskaan ole. Tuskin niiden tarpeetonta käyttöä on syytä missään yhteydessä tukea. Syntyperältään ryhmä näkyy olevan perin kirjava: Korolaisen *puheenjohtama* [< johtaa puhetta] Suomen ja Neuvostoliiton kaupan tutkimusyhdistys (HS 12. 11. 83), Penttilän ehdokas *mustamaalattiin* [< maalata mustaksi] (KS 5. 11. 83), Eduskunta *maastojuoksi* [< maastojuoksu] (IS 27. 10. 83), *Allergiatestattukaan* [< allergiatesti] ei sovi kaikille (IL 16. 11. 83), Ässien tähdet *teholiimattiin* [< teholiimaus] (IS 11. 11. 83), Ruotsissa noin 12000 *pakkohuostaanotettua* [< ottaa huostaan pakkotoimin] lasta (HS 9. 11. 83). Yhdysverbien partisiippeja on aiheellisesti pidetty hieman siedettävimpinä kuin finiittimuotoja (Terho Itkonen, Näillä näkymin s. 25). Viimeksi mainittu esimerkki kuitenkin osoittaa, ettei partiippiasukaan pelasta kaikkein kömpelöimpiä rakenteita.

Otsikoissa esiintyvien lyhenteiden määrä on varmaan monien mielestä viime vuosina kasvanut. Havainto lienee oikea, mutta lisäys johtuu melkein yksinomaan erilaisten kirjainsanojen (= isokirjainlyhenteiden ja typistesanojen) runsaasta käytöstä. Suosion syy on helppo arvata: muutama kirjaimen mahtuu monen sanan verran tietoa. Kirjainsanat kykenevät kuitenkin täyttämään tehtävänsä vain silloin, kun lukija muistaa suoralta kädeltä niiden tarkoitteen. Muussa tapauksessa ne ovat viestinnän jarruja. Lähes kaikille suomalaisille ovat jo tulleet tutuiksi sellaiset päivittäin toistuvat ilmaukset kuin YK, YYA, NL, USA, EEC, SDP, SMP, SAK, STK, STT, EFTA ~ Efta, NATO ~ Nato, Akava, Valmet jne., mutta niidenkin sisällön oivaltamiseen menee yhä monelta lukijalta aikaa. Siksi olisi pyrittävä välttämään ainakin useiden lyhenteiden sijoittamista samaan ilmaukseen. Kovin hyvä ei ole esimerkiksi seuraavien otsikoiden luettavuus: KHO [< korkein hallinto-oikeus] kumosi uudelleen PTH:n [< posti- ja telehallituksen] asettaman toimilupahdon (HS 12. 11. 83), YYA:n jatko esillä NL:n ulkoasiainvaliokunnissa (KS 5. 11. 83),

Kielemme käytäntö

Syyrian *it* [*< ilmatorjunta*] ampui USA:n hävittäjiä (KS 12. 11. 83). Levottoman näköisiä ovat myös lyhenteen ja täysimittaisen sanan yhdistelmät, esim. Uusi *kaapelitv-esitys* käy tavallisesta laista (HS 9. 11. 83). Lyhenteet pitäisi pystyä lukemaan sellaisenaan, vaikka ne olisivat yhdyssanan tai sanaliiton osia. Seuraavanlaisissa tapauksissa vaaditaan jo pientä täydennystä ja muuntelua: Kaksi atomimurtajaa *NL-runkosopimukseen* [*< Suomen ja Neuvostoliiton välisen kauppavaihdon runkosopimukseen*] (IL 7. 11. 83), *MM-Helsinki* [*< Helsingin maailmanmestaruuskilpailut*] häpeäpilkku (IS 16. 11. 83), *Koski Hl:n* [*< Hämeen läänin Kosken osuuskauppa irti fuusiosta*] (KS 1. 11. 83).

Poikkeukselliset yhdyssanat ja monet lyhenteet tekevät otsikoista eräänlaista merkkikieltä. Totta kai näppärä lukija pystyy mielessään muokkaamaan vihjeenomaisenkin tiedon korrektiin asuun tai ainakin selvittämään sen olennaisen sisällön. Mutta viitsiikö hän nähdä tämän vaiivan? Kuinkahan suuri osa Keskisuomalaisen lukijoista ymmärsi mietiskelemättä lehtensä 13. marraskuuta 1983 julkaiseman uutisotsikon »HIF toivoo sekalinjaa»? Lyhenteen taakse kätkeytyvällä ruotsinkielisellä ammattiliitolla (*Handels- och Industriförbundet*) ei taida olla Keskisuomalaisen levikkialueella kovinkaan monta jäsentä. Kunhan ei vain koko uutista olisi tarkoitettu pelkäksi palstan-tytteenksi.

HEIKKI LESKINEN